* ਦੁਆਰਸੀ - ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ *

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਨਿੱਕੀਆਂ-2 ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਫ਼ਲ ਰਹੇ। ਦੁਆਰਸੀ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 1958 ਈ. ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੁਆਰਸੀ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ ਦੋ + ਦਸ ਹੈ। ਸੋ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ (i) ਚਾਚਾ (ii) ਛਾਹ ਵੇਲਾ (iii) ਉਜਾੜ (iv) ਖੱਬਲ (v) ਉਪਰਾਮਾ (vi) ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਤਾਕਤ (vii) ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ (viii) ਦੋ ਆਨੇ ਦਾ ਘਾਟਾ (ix) ਮੌਲੂ ਮਾਛੀਵਾੜ (x) ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੌਲਦ (xi) ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੱਪੜ (xii) ਮੰਗਣੀਆਂ।

ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ-2 ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

1. ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ → 'ਦੁਆਰਸੀ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੱਖ-2 ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(ੳ) **ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰਨ :-** ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਜਿਆਦਾਤਰ ਪਾਤਰ ਦੁਆਰਸੀ ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਚੰਗੇਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਸੰਗੇ ਲਿਖਣ ਹੋਰ ਉਧਾਰ ਚੜ੍ਹਤਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਾੜ੍ਹਾ ਪਿਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਪੀੜਾ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ।

(ਅ) **ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ :-** ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਵੀ ਚਿਤਰਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਪੱਥਰ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪਾਤਰ ਜੋ ਵੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਖੋਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਤ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਦੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ।

(ੲ) **ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਝਣਾਂ :-** ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ 'ਪਿਆਰ' ਅਤੇ 'ਛੱਬ ਵੇਲਾ' ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜੋਕਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹਨ।

2. ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ⇒ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਹੀ 'ਪਾਤਰ' ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪੇਂਡੂ ਪਿਛੋਕੜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਜਿਆਦਾਤਰ ਪਾਤਰ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਹਨ। ਮੁਜਾਰਾ, ਸੂਬੇ, ਚਾਚੇ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੋਹਤਬਾਰ ਬੰਦੇ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਦੁੱਖੀ - [illegible] ਲੋਕ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਾਤਰ ਹਨ।

ਵਿਰਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ [illegible] ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ।

3. ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ⇒ ਵਿਰਕ ਨੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ '[illegible]' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਏ ਪੇਂਡੂ ਦੇ ਭਿੰਡਰੀ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਂਗ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਿੰਡਰੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਉਜਾੜ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋਹਿਤਾਈ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਤਰਸੀ ਜਿਹੀ ਇਨਸਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਇਕਲੌਤੇ ਜੁਆਕ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦੇ ਰੌਂਅ ਵਿਚ ਸਵੇਰ ਦੀ [illegible] ਸੁਆਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

"ਪਿੰਡ ਤੇ ਅਸੂਲੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਗਿਆ ਏ। ਵੀਰਾ ਤੇ ਮੂੰਹੇ [illegible] ਈ ਸਈਂ ਨਹੀਂ ਨਾ---।"

4. **ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ** ⇒ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਪੇਂਡੂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵਾਰਤ ਵਾਰਤਾ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ: ਵਾਹ, ਪੰਜੀ ਵਿਘਾ, ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ, ਫਸਲਾਂ, ਹਲ, ਗੋਡੀ, ਦਿੱਲੀ, ਮੱਝਾਂ ਦੀ ਜੋਗ ਆਦਿ। ਕਹਾਣੀ 'ਧਾਰਾ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਧਾੜੂ ਸਿੰਘ ਵਿਚਾਰ ਟੱਪੇ ਦੀ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਬੋਲਦਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

- ਮੈਂ ਤੇ ਤੇਰੀ ਧਾਰੀ ਇੱਥ ਵੇਗੀ ਧਾੜੇ ਮੁੱਸਿਆ, ਅਖਿਆ ਸੀ। ਟੋਮਨ ਲੀ ਅੱਜ ਅੱਧੀ ਦੇ ਫਾਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਗਏ ਤੇ ਪੋਲਾ ਜਿਗਾ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ ਹੈ ਆਖਣ ਲੱਗੀ : 'ਲੈ ਆ ਜਵਾ ਸੀਤਾ ਤੇ ਫਟ, ਮੇਰੀ ਤੇ ਵਾਰ ਵੀ ਆਵਣ ਲਗੀ ਹੈ।'

(ੳ) **ਸੰਕੇਤਕ ਭਾਸ਼ਾ**:— ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, "ਮਹਿੰਗਾ ਔਰ ਵੇਖ ਧਾਰਾ ਆਇਆ" ਕਹਾਣੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਨੂੰ ਜੀਅ ਆਇਆ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰਤ ਸਥਾਨਕ ਉਪਮਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(ਅ) **ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਭਾਸ਼ਾ**।→ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰਕ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਵਾਰਤਾ ਸਿੰਘ 'ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੂੜੀ ਦਾ ਏਜੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ੍ਹਨਾ ਜਾਂ ਇਹ ਵੱਧ ਦਾ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਕਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਇੱਕ ਅੱਧ ਦੇਖ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਆਪ ਕੀਤੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਈ ਜਾ ਸਕਦਾ।

(ੲ) ਵਿਅੰਗਮਈ ਸ਼ੁਰੂ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ :- ਵਿਰਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਸੁਰ ਸਾਫ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ 'ਧਰਤੀ' ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ -

"ਧੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਆਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡੀਆਂ ਤੇ ਸਾਂਝਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰੀਂ ਤੇ ਸਰਦਾ"

ਇਸ ਵਾਰ ਰਾਣੀ ਲੇਖਕ ਤ੍ਰਾਣ ਹੋਇਆ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਸੋਧਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

5 ਵਾਤਾਵਰਨ :- ਬਾਤ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਿਚ ਉਭਾਰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਰਕ ਦੇ ਛੋਟੇ-2 ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਾਰਾ ਦੀ ਵਸਤੂ ਦਰਦੇ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਜੋਗੇ ਲਈ 'ਵਾਤਾਵਰਣ' ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਾਤਰ ਪੇਂਡੂ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਹਨ। ਵਿਰਕ ਧੀਆਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੋਜਕਾਰ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਜਦੋਂ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੀ ਤਸਵੀਰ ਉੱਭਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ :

"ਫਾਕੀਆਂ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੈਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਜਲ-ਜੰਤੂ ਹੀ ਹੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਫਾਕੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਣਾਂ ਦਾ ਵਾਸੂ ਮੰਤਰ ਦੀ ਵਰਖਾ ਮਿਲਿਆ। ਰਾਤ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਰ-2 ਤੇ ਦੁਆਲੀਆਂ ਪਕੜਦੇ ਤੇ ਝੋਲੀਆਂ ਪਾਏ। ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ

ਖੜ੍ਹੀ ਜਾਨ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।"

6. **'ਉਪ ਵਿਰਤਾਂਤ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ** → ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ 'ਉਪ ਵਿਰਤਾਂਤ' ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਮੇਮਣੀਆਂ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵਲੋਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਐਂਟੀਨਾ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਸ਼ਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਟਕਸਾਲ ਮੈਂ ਵਿਚ ਵਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਜਾੜ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਪਣਾ ਮਿੱਥ ਦੇ ਰੋਣ ਤੇ ਫੌਜ ਆਈ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਹਾ ਕਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸਾਂਸਾਂ, ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਫਸਾਦਾਂ ਤੇ ਵਿਆਹੀਆਂ ਦੀ ਧੀ ਤੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਖੋਜੀ ਰੋਣ ਵਾਲੇ ਕਰਦੀ ਉਪ-ਵਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜੇ ਹਨ

7. **ਚਿਤ੍ਰ ਵਰਨਣ ਜਾਂ ਪਹਿਲਾ ਵਰਨਣ** → ਵਿਰਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਠਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਾ ਆਰੰਭ 'ਚਿਤ੍ਰ ਵਰਨਣ' ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਬੱਗਾ', 'ਸਰਦੇ ਦੀ ਰਾਤ' ਆਦਿ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰ ਵਰਨਣ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

> ... ਬਾਹਿਰਾ, ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਟੀਰ, ਪਲੰਘ, ਪੀਪੜੇ, ਮੰਜੇ, ਸੰਦੂਕ, ਮੇਜ਼, ਤਪਦੀਆਂ ਸਨ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉੱਖੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿਚ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਬਰਕਤ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁਚੱਜੇ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੱਪੜ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੁੱਧ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ ਦੁੱਧ ਵੇਚ ਦੇ ਸੱਦਦੀ ਹੈ-

"ਹਾਂ ! ਕਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਸੀ। ਚੋਪੜ ਪੈਰਾਂ ਜੋਗਿਆਂ
ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ।" ਉਸ ਨੇ ਗੱਲ ਦੇ
ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤੋੜ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

8 **ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ** → ਵਿਸ਼ਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜਤ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰਤੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਹੈ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸਭ ਕਿਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤਰਕ ਸੰਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸੀ ਵੀ ਪਾਤਰ ਅਜਿਹੀ ਲਗੀ ਹੈ ਜੋ ਬੇਗਾਨੀ ਜਾਂ ਓਪਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ।

9 **ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ** → ਏਕਾਦਸੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਧੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੱਖ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਧੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੀ ਤਰਜ਼ੀ ਕਥਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ - ਦਿਲਚਸਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਏਕਾਦਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀਆਂ ਇਸ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ - ਵਿਧੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ। ਸਭ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ। ਜੋ ਕੇ ਬਾਕਮਾਲ ਹਨ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਵਿਧੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਹੈ।

ਮਨੋਵੇਤਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਕੁਸਾਰ

10 ~~ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਮਈ ਨਹੀਂ~~ :→ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਮਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਬਲਕਿ ਸੰਕੇਤਮਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲਾ ਰਸ ਅੰਤ ਤੱਕ ਹੀ ਮੱਠਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਪ੍ਰਗਤੀ ਤੇ ਨਿਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਵਿਰਕ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਖਿਆ ਸਭੀ ਰਚਨਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਕੇਤਮਕ ਰਚਨਾ ਲੰਮੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜਿਊਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਤੇ '<u>ਖੱਬਲ</u>' ਕਹਾਣੀ।

"ਅਹ ਵੇਖ ਖੱਬਲ ਹੁੰਦੀ ਏ ਪੈਲੀ ਵਿਚ, ਜੜ੍ਹ ਵਾਂਗੀ ਹੁੰਦੀ ਏ
ਐਵੇਂ ਉਪਰ ਤੋਂ ਵਢੀ ਜਾ ਛਾਂਗੀ ਦੀ ਉਂਜ ਠੀਕ,
ਪਰ ਏਸ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਓਹੀ ਜਾ ਕੋਈ ਤਿੜ
ਫੁੱਟ ਆਉਂਦੀ ਏ।"

11 ਹਉਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ⇒ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ 'ਹਉਕੇ' ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪਰੋਏ ਗਏ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ '<u>ਉਜਾੜ</u>' ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਦੇ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਹੌਕੇ ਦੇ ਹਉਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ; "ਮਗਰ ਸਿੰਘ ਉਹਲੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਨਾ ਆਖ਼ਿਰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੌਕਾ ਮੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਈ।"
ਵਿਰਕ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਉਪਮਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। '<u>ਵਾਰ ਵੇਲਾ</u>' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਰਾ ਦੇ ਕਤਰਾਂ ਵਰਗੇ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਚਮਕਦੀ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

12 ~~ਸਿੱਟਾ~~ :→ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਰਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਦੱਬੇ ਕੁਚਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ ਹੈ।

ਸਿਆਣੀ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਉਦਾ ਸਨ ਤਾਰਿਆਂ
ਕਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਪੁਆਧੀ' ਸਾਹਿਤਕ
ਗੱਲ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਰਸ ਦਾ ਉੱਤਮ
ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ
ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਤੌਂ ਸੌ ਦੇ ਯੱਧ ਜੋਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ
ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਚਰ ਨੇ ਇਸੇ ਦੀ ਖੇਡ
ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਨਿਰਾਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮ ਚਿਤਰਣ, ਸੋਸ਼ੀ-ਸੋਸ਼ੀ
ਦੀ ਰੂਪ, ਪ੍ਰਗੀਰ ਅਤੇ ਵਿਚ ਤੇ ਸੰਦਰ ਰੂਪਦਾ
ਦੀ ਰੂਪ ਕਰਦੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਆਉਂਦਾ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ
ਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।